

Néprajz az információs társadalomban

A tanulmány a néprajz és az antropológia szerepét vizsgálja az információs társadalomban. A néprajz több száz éves tapasztalatával és kiforrott fogalomkészletével, a kulturális antropológia pedig korszerű módszertanával, rugalmasságával és holisztikus szemléletével járulhat hozzá az információs társadalom kutatásához. A szerző három fő témahalmazzal foglalkozik: a kulturális örökség digitalizálásával, a néprajz és az Internet kontextusában a folklorisztika tárgykörébe utalható „forró pontokkal”, valamint a szereppel, amit az információs írástudás terjedése a magyar népesség körében végzett átfogó jellegű néprajzi és antropológiai kutatások terén betölthet.

Szerzői információ:

Rab Árpád

Antropológus és etnográfus, az Információs Társadalom- és Trendkutató Központ munkatársa. Társadalomtudományi kutató munkája mellett hardveres és szoftveres rendszergazdaként és web-programozóként dolgozik. Az információs társadalomról szóló cikkeiben és tanulmányai-
ban egyrészt elméleti oldalról, másrészt az informatikai gyakorlat felől közelíti meg a problémákat. Kutatási témái: az antropológiai és néprajzi kulturális örökség digitalizálása, a magyar kulturális örökség jelenléte az Interneten, a magyar agrárnépesség és a digitális kultúra, az intranetekben és extranetekben folyó kommunikáció – minőség-ellenőrzés, az egyház és az információs társadalom viszonya, tartalomszolgáltatás az általános és középiskolásoknak (*INFINIT Junior*), a diákok részvétele az információs társadalomban. A *Sulinet* kutatócsoport tagja, nemzetközi *Sulinet* programszakértő, az elektronikus kormányzattal kapcsolatos kutatásokban a kormányzati honlapok szakértője. Szakdolgozatát vallásantológiából írta. Jelenleg egy antropológiai-néprajzi kutatócsoport felállításán fáradozik.

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Rab Árpád Szörény. „Néprajz az információs társadalomban”.

Információs Társadalom IV, 1. szám (2004): 109–120.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.IV.2004.1.7>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

R a b Á r p á d

Néprajz az információs társadalomban

A kulturális örökség digitalizálása

Az emberiség örök vágya, hogy értékeit felmutassa és megőrizze az utókornak – ez a kultúra egyik legfontosabb feladata. A kultúra megőrzött elemei természetesen nemcsak esztétikai funkciót töltenek be¹, hanem például a nevelés terén gyakorlati, más szempontokból pedig elméleti és ideológiai értékük van. A digitalizált kulturális örökségnek is ugyanezt a szerepet kell játszania. A megőrzés technikai körülményeiből adódóan azonban egyes funkciók elveszhetnek, torzulhatnak vagy veszíthetnek erejükből. A technikai körülmények torzítása alatt nemcsak a digitalizálás során fellépő technológiai problémákat, az adatvesztést értem, hanem a digitalizált anyag elérése során fellépő technikai fogyatékoságokat is. Felléphetnek torzulások szakmai hibák (előkészítetlen, végig gondolatlan, kiegyensúlyozatlan digitalizálási munka) miatt is – ezen a téren a szakma felelőssége és buktatói jóval nagyobbak, mint a technikai kihívások. *A szoftver- és hardver-technika jóval kiforrottabb, mint az elméleti alapvetés.*

A tudomány fejlődésével egyre nagyobb igény jelenik meg a megőrzött értékek rendszerezésére, osztályozására és felhasználására. Tudjuk, hogy minden civilizáció igyekezett megőrizni kulturális vívmányait. Mennyiben nyújthat többet a digitalizálás például a kőbe vésésnél, ha mindkettőt elfogadjuk hatékony megőrzési technikának? A két módszer között természetesen nem csupán technikai különbség van, ennél fontosabb az *interaktivitás* szintjében jelentkező különbség. Egy digitalizált anyag akkor értékes igazán, ha a szövegen „intelligens” műveleteket lehet végrehajtani. A kulturális örökség digitalizálása gyakorlati és elméleti, illetve technikai és szaktudományi jellegű problémákat egyaránt felvet. Legalább két csoport („technikusok” és szaktudósok) együttműködését kívánja meg, s ezek között a hatékony munka érdekében még egy olyan speciálisan képzett csoport közvetítésére is szükség van, melynek tagjai mindkét fél munkáját el tudják végezni – ilyenek lehetnek például a könyvtár-informatikusok és az informatikus muzeológusok. Olyan párbeszédnek kell kialakulnia az együttműködő felek között, melynek során tisztázódik, hogy mit és hogyan kell digitalizálni, mit lehet a ráfordított idő és a költségek szempontjából egyaránt hatékonyan elvégezni, és a munka során milyen értékvesztés fogadható el.

Milyen kultúráról van szó egyáltalán? A hagyományos néprajzi megközelítés szerint a kultúrát népi vagy populáris kultúrára és az elit kultúrájára szokás felosztani. Értelmeznünk kell a kultúrát időben is: melyik kultúráról beszélünk? Mi a célunk? A jelen rögzítése a jövő számára? Eddig létrehozott kulturális értékeink megmentése a feledéstől? Ha a magyar kulturális örökség digitalizálásáról beszélünk, akkor a földrajzi meghatározottság miatt beleszámítsuk ebbe az avar vagy a római kori kulturális emlékeket is? Ha ezt elmulasztjuk, akkor ki más fogja megtenni helyettünk? Nem szabad elfeledkeznünk a magyar kultúrának azokról az elemeiről sem, amelyek jelenlegi

¹ Itt nemcsak a művészeti esztétika-fogalomra gondolok, hanem „a mindennapi élet esztétikájára” is, lásd Szerdahelyi (1974)

határainkon kívül, számos esetben többszáz mérföldnyi távolságra lelhetők fel. Mi a helyzet kisebbségeink kulturális örökségével, ami szintén élő kultúránk részét képezi? Mindezekre a kérdésekre elvi szinten egyöntetű igen a válasz: digitalizáljunk mindent, a kultúra mindegyik eleme egyaránt fontos. Ezt végrehajtani viszont lehetetlen, és értelmetlen is lenne, noha a feladat – amióta emberi civilizáció létezik – éppen napjainkban tűnik a legkönnyebben megoldhatónak.

A kulturális örökség digitalizálásához óhatatlanul válogatni kell, s ennek megalapozásához teljes kulturális örökségünkben (és mai kultúránkban) értékutatásokat kell indítani. Ezek a kutatások egyúttal a globalizáció hatásvizsgálataihoz is hozzájárulhatnak.

A néprajzi anyag digitális megjelenítésének jellemzői

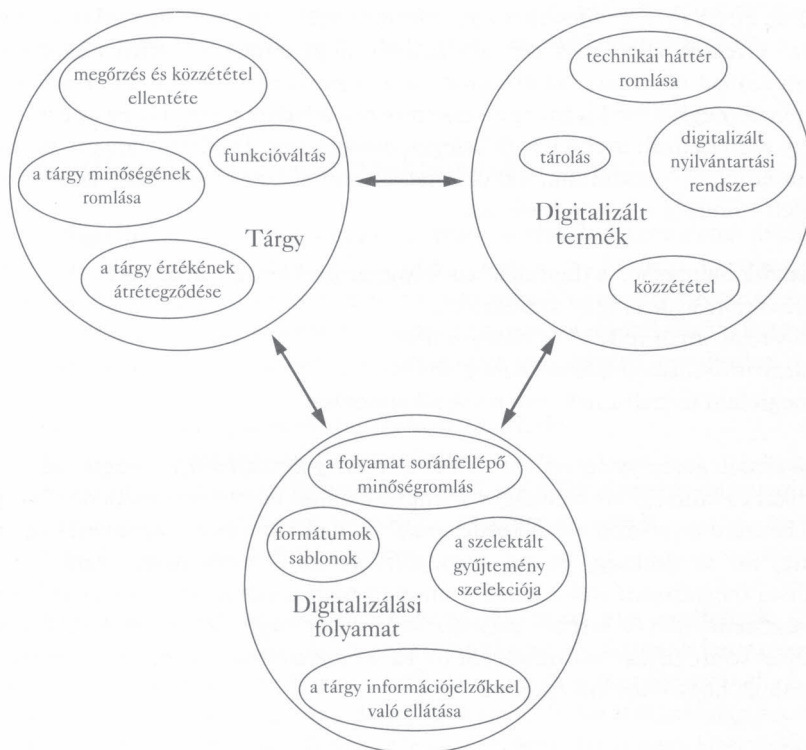
A hagyományos néprajz mindkét ága (a folklór és a tárgyi néprajz) számára nagyon fontos a digitális archívumok létrehozása és azok kihasználása. Az alábbiakban a digitális múzeumok és adattárak problématérképét igyekszem felvázolni.

A hagyományos múzeumok feladata a kulturális értékeket vagy más információt hordozó tárgyak gyűjtése, bemutatása és megőrzése, míg a digitális archívumok a tárgyak által hordozott információt gyűjtik és tárolják. Digitális adattár – az eleve digitális platformon végbemenő információáramlás médiumainak kivételével – nem jöhet létre a hagyományos gyűjtemények nélkül. *A digitális archívum a tárgyi gyűjteményen alapszik, de a digitalizálási művelet során eltávolodik forrásától, a tárgy értékéhez más síkon közelít és új hozzáadott értéket teremt.*

A tárgy, a digitalizált tárgy és a digitalizálás folyamata együttesen új, magasabb minőségi szint elérését teszik lehetővé. Súlyos tévedés lenne azt hinni, hogy a digitális gyűjtemények feleslegessé teszik a hagyományos gyűjteményeket. A kétféle archívum vagy múzeum nem cserélhető fel, nem helyettesítheti az egyik a másikat. A hagyományos múzeumok szerepe azonban megváltozik: a közzététel, a bemutatás terhei és „káros hatásai” nagyrészt lekerülnek a vállukról és legfontosabb feladatuk a gyűjtés és a tárolás, valamint az anyag digitalizálása lesz. Ebben a változásban nem szabad technokrata evolucionizmussal olyan egyirányú folyamatot látnunk, ami a hagyományos múzeumoktól egyértelműen a virtuális archívumok felé halad. A helyzet inkább egy három elemből álló körgyűrűvel illusztrálható, melynek elemei most és a későbbiekben is – bizonyos funkcióváltásokkal – egymást kiegészítve léteznek.

Az 1. ábra három nagyobb halmazt mutat be, amelyek részhalmazokat tartalmaznak. Ezek a részhalmazok sok esetben kapcsolatban állnak más nagy halmazokkal (hasonlóképpen ahhoz, ahogyan a különböző galaxisok látják egymást). Sőt, csillagrendszerünkben megfigyelhetők azonos problémák szerint rendeződő halmazok is: a minőség romlásának problémaköre megjelenik például a tárgy értékcsökkenésében, de minőségromlás (és egyben értékvesztés) lép fel a digitalizálási folyamat során is. A digitalizált anyag esetében a technikai háttér folyamatos minőségromlásának, elavulásának lehetünk tanúi.

1. ábra

A tárgy, a digitalizált termék és a hordozott információ problématerképe**A tárggyal kapcsolatos első halmazban az alábbi fő problémák jelennek meg:**

- a megőrzés és a közzététel ellentétei,
- a tárgy minőségének romlása,
- funkcióváltás,
- a tárgy értékének átrétegződése.

A hagyományos múzeumokban a tárgyak megőrzése és bemutatása között nagy ellentétek feszülnek: a bemutatás, a közzététel (akár csak kiválasztott keveseknek számára is) mindenképpen az anyag károsodásával jár, és a kiállított értékek megőrzése nagy többletköltséget jelent. A gyűjteményekben őrzött anyag java részét egyébként helyhiány miatt közzé sem lehet tenni, nem túlzás, hogy sok gyűjtemény 90%-a soha nem kerül a nagyközönség elé. (Ennek sokszor egyéb okai is vannak: nem minden darab felel meg a közzététel követelményeinek, mert nincs pontosan beazonosítva, nem megfelelő minőségű stb.) A digitalizált gyűjtemény elektronikus úton való közzététele feloldja ezt a feszültséget azáltal, hogy *nem magát a gyűjteményt, hanem annak virtuális mását, az általa hordozott információkat mutatja be*. A digitalizált gyűjtemények objektumai nem sérülnek a közzététel és a megtekintés során.

A tárgyak múzeumi jelenlétének funkciója módosul: nem maga a tárgy, hanem az általa hordozott érték lesz a legfontosabb. A digitalizálás során ezt az értéket kell mindenképpen átmenteni. Itt az a legnehezebb kérdés, hogy mit nevezünk értéknek, mivel az érték nem azonosítható az információval. Amikor a digitalizálás során bekövetkező értékromlásról esik szó, alapszabály, hogy ennek a bizonyos egyedi értéknek nem szabad elvesznie; az értékromlás az egyedi értékeket nem érintheti. A tárgy értékének megítélése kizárólag a szakemberek feladata lehet. Ha ez az érték elvesz, a tárgy a digitalizált archívum fölösleges darabja lesz. Ha érték helyett például „releváns minőségről” beszélünk, akkor a paradoxon abban rejlik, hogy később nem is észlelt minőség válhat relevánssá.

A második halmazhoz a digitalizálási folyamat problémái tartoznak:

- a szelektált gyűjtemény szelekciója,
- a folyamat során fellépő minőségromlás,
- a tárgy információjelzőkkel való ellátása,
- a megfelelő formátumok, sablonok alkalmazása.

A digitalizálás gyakorlatilag egy már szelektált valóság újraszelekciója, mégpedig bizonyos technikai és költséghatékonysági paraméterek által befolyásolt módon. Ha digitalizálásról beszélünk, rögtön olyan kérdésekkel találjuk szemben magunkat, hogy mi is a kultúra, mi az örökség, és mi a megőrzésre és felhasználásra szánt anyag. Funkcionalista megközelítéssel a kultúra minden nem genetikusan örökölt információ összességéként, illetve kisebb-nagyobb, szervezett vagy szervezetlen embercsoportok túlélési stratégiájaként értelmezhető. Ez a meghatározás természetesen túlságosan tág ahhoz, hogy dolgozni tudjunk vele.

Fontos kitérő: fogalmi „játékok”

A továbblépéshez jóval szűkebben kell definiálnunk a kultúra fogalmát. A digitalizálás munkájának megkönnyítéséhez elsősorban nem elméleti megfontolásokra, hanem sokkal inkább *munkafogalomra* van szükségünk. Az ilyen természetű, funkcionális kultúrafogalom adhat eligazítást az érték, a megőrzés és az átadás problémáinak megoldásához.

Nem lenne szerencsés, ha a digitalizálás munkája állami minőségellenőrzés nélkül zajlana, és szükség van jelentős (egyesek szerint teljes) állami költségvállalásra is. Azt a kérdést tekintve, hogy kinek kell elvégezni a digitalizálás munkáját, mind a szakirodalomban, mind a viták során nagyon különböző álláspontok kerülnek felszínre. A klasszikus négyes felosztás szerint ebben a folyamatban a meghatározó szereplők az állam, a civil szféra, az üzleti világ és a tudományos világ. Ezek közül általában az állam és a tudományos szféra szerepe tűnik a legkönnyebben tisztázhatónak, a civil szféra szerepének megítélése szokta bejárni a legnagyobb mélységeket és magasságokat, az üzleti szféra esetében pedig természetesen a költségekre és az elérhető hasznokra esik a hangsúly.

Az állam döntő szerepe miatt a kultúra „munkafogalmának” meghatározása során nemcsak a szaktudományos, hanem a *politikai* kultúra-értelmezést is figyelembe kell vennünk. Sokszorosan igaz ez Magyarországra, ahol a néprajzkutatás, a néprajztudomány sokszor játszott politikai szerepet (is); s a gyűjtések eredményeit, sőt egyes esetekben a kutatási eredményeket is ennek megfelelően szelektálták.

A digitalizálási folyamat probléma-halmazai

A digitalizálási folyamat leírása és bizonyos elméleti problémák áttekintése során mindeddig igyekeztünk megkerülni azt a sarkalatos kérdést, hogy mit tekintünk értéknek. Ez az a pont, ahol a többszáz éves néprajztudomány egyedi és nélkülözhetetlen módszereket, tapasztalatokat, információkat és jól felkészült kutatókat is adhat a témáról folyó szaktudományos párbeszédhez, valamint a gyakorlati munkához.

Háromféle típusú digitalizálásról beszélhetünk:

- régi, soha nem rögzített anyag digitalizálása;
- már rögzített anyag digitalizálása (a digitalizálás ilyenkor ad valamilyen többletet, vagy hatékonyabban megőrzi az adott anyagot);
- a jelen rögzítése a jövő számára.

A digitalizált „objektumokat” a következő csoportokba sorolhatjuk: szöveg, állókép, mozgóképek, és hang. Az első lépés többnyire az objektumok karterekjainak digitalizálása. A különböző objektumok különböző technikákat igényelnek. A digitalizálás kiforrottsága, könnyűsége és a digitalizált anyag felhasználhatósága szempontjából egyelőre a szövegek digitalizálása áll a legelső helyen. Itt is nagy különbség van azonban a szövegek egyszerű „befotózása” és az elektronikus szerkesztés lehetővé tétele között. Az előbbi megoldás, ami régi, fontos, vagy igen nagy terjedelmű dokumentumok megmentését hatékonyan biztosíthatja, technikai értelemben inkább az állóképek csoportjába tartozik. A nagy terjedelmű, hiteles szövegek szerkesztésére, illetve azok bizonyos részeinek „címzett” hozzáférésére alkalmas speciális szoftverek fejlesztése terén a szinte felmérhetetlen volumenű feladatok megoldása érdekében lendületes szakmai munka indult meg szerte a világon, és Magyarországon is.²

A vizuális és audiovizuális kulturális objektumok esetében a digitalizálási munka nehezebbé válik. Technikailag már a grafikai és festészeti művek digitalizálása is kiforrottnak tekinthető, ám nincsenek még szabványok arra, hogy például egy-egy múzeum esetében mi fogadható el minőségileg digitalizált és eltárolt anyagnak. Nagy kihívást jelent továbbá az objektumok indexelése, kulcsszavazása is: ha ez nem megfelelő vagy hiányos, akkor a későbbi műveletek – a kutatás, illetve a publikálás – voltaképpen értelmetlenné válnak. A filmek digitalizálásakor a munka első fázisában az eddigiek mellett a tárolókapacitás problémáit kell megoldani, amelyek már a nagy felbontással beszinkelt festmények esetében is felmerülhetnek. Ha a filmet a celluló-

² Elég csak a Darányi Sándor (évszám?) által vezetett projekt során létrehozott magyar szövegelemző szoftver- és adatbázisra utalni.

idon rögzített információk eredeti sűrűségének megőrzésével tároljuk, akkor rendkívül nagy tárolóhelyet foglal el, ha viszont tömörített eljárással tároljuk, akkor kisebb helyet foglal ugyan, de veszít minőségéből és további formálhatóságából. Erre utalunk akkor, amikor arról beszéltünk, hogy a digitalizálást előkészítő munka egyik kérdése az, hogy mennyi információ elvesztését engedhetjük meg. Egy szobor digitalizálása is különféle szinteken történhet. Ennek a legegyszerűbb módja egy előlnézeti és egy hátulnézeti kép elkészítése lehet – ez azonban messze áll a hiteles rögzítéstől. A térbeli vizuális objektumok digitalizált képeit mindenképpen ki kell egészíteni a tárgyak fizikai jellemzőinek szakszerű leírásával és a történetükre, illetve a velük kapcsolatos szakirodalomra való utalásokkal. A hangok digitalizálásánál szintén komoly gondot jelentenek az elektronikusan rögzített fájlok minőségének (vagyis méretének) a kérdései.

A digitalizált objektumokat tartalmazó adatbázis kartotékrendszerének szintén digitálisnak kell lennie. Egy-egy országos gyűjtemény esetében az eddigi tárgykísérő lapok és leírások digitalizálása, szakszerű „kereshetővé” tétele és *online* megjelenítése önmagában is hosszú évek munkáját igényli majd – természetesen a ráfordítható erőforrások függvényében.

A harmadik halmazhoz – a digitalizált termékekkel kapcsolatban – az alábbi problémák tartoznak:

- a tárolás gondjai,
- a közzététel nehézségei,
- a technikai háttér romlása,
- a digitális rendszer kiépítésének és működtetésének problémái.

A digitalizált termékeket tartalmazó archívumok nem csupán az információk átmentésére szolgálnak. A digitalizált gyűjtemények megteremtése az információs társadalomhoz vezető változások egyik szép példájának tekinthető, ezek ugyanis csak a tárgyra vonatkozólag fontosnak tartott információkat rögzítik. Az információkat hordozó hardver- és szoftver-rendszer „valósága” gyakorlatilag fontos, elvi szempontból azonban lényegtelen. Ennek a gondolatnak a továbbvitelében sokan veszélyt látnak. Olyan kérdések merülnek fel, hogy ha ez a folyamat nagyon messzire jut, akkor maga a tárgy talán már nem is lényeges, és nehéz meghatározni, hogy mi marad fontos. Ez a zsrnalisztikai pánikot tükröző gondolatmenet azonban zsákutcába vezet.

A digitalizált termékek tárolása során fontos feladat az információ megmaradásának biztosítása: gondoskodni kell arról, hogy az anyag a jövőben is bármikor elérhető és különféle célokra felhasználható legyen.

Érdekes további kérdéseket vet fel a tárolt anyag nyilvántartására szolgáló elektronikus kartotékrendszer kiépítése. A hagyományos archívumok általában nem törekedtek olyan kartotékrendszer létrehozására, amit mindenki kezelni tud, bár az olyan bonyolult könyvtári nyilvántartás sem volt gyakori, mint amelyet Umberto Eco ír le „*A rózsza neve*” című könyvében. A digitális archívumokban viszont a keresés – a könyvtárakkal és a múzeumokkal ellentétben – nem a gyűjtemények kezelőinek, hanem a látogatóknak a feladata, s éppen ezért rendkívül fontos a jól áttekinthető és könnyen kezelhető adatbázis létrehozása. Az objektumok pontos azonosításának követelmé-

nye szabja meg a rendszer logikáját – így kerül előtérbe a szaktudományos képesítésű és emellett informatikai ismeretekkel is rendelkező néprajzos munkatársak szerepe: kialakul egy új néprajzi szakember-típus.

Új néprajzos-muzeológus feladatkör

A digitális archívumok létrehozása és fenntartása új feladatokat jelöl ki a néprajzi szakemberek számára. Az új kihívások korántsem merülnek ki a számítógépek és az Internet használatának elsajátításában, ami ma szinte mindenki által teljesítendő alapkövetelménynek számít. Az információs társadalomban magától értetődő módon feltételezhető ezeknek az alapkészségeknek a megléte, és – csakúgy, mint régen az izomerő esetében – az a fontos, hogy mire és hogyan használjuk fel őket. Kézenfekvőnek tűnik, hogy a digitalizálás munkáját a néprajzos és a számítógépes szakembereknek együttesen kell elvégezniük. Magasabb szintű informatikai szakértelmet a technikai háttér (a szerverek, a felhasznált szoftverek, a hálózati kapcsolódások, valamint az *input* és *output* eszközök) kiépítése igényel. Ennek a háttérnek a minőségi jellemzőiről sokat lehet vitatkozni – saját tapasztalataim szerint több digitalizálási pályázat kidolgozása során a konkrétumok megfogalmazásának nehézségei jelentették a legnagyobb gondokat. A háttér kiépítése után azonban megéri a fáradságot a néprajzosok „kiképzése” az érdemi munka elvégzésére, hogy a folyamatot teljes egészében átláthassák. A jövő néprajzi szakembereinek tisztában kell lenniük a digitalizálási munka problémáival és lehetőségeivel, s el kell igazodniuk a szelekciót, a minőséget és az információk visszakereshetőségét befolyásoló technikai kérdésekben is. Sőt, nemcsak tudniuk kell válaszolni a kihívásokra, hanem a digitalizált termékekben rejlő lehetőségek minél teljesebb mértékű kiaknázására is képesnek kell lenniük. Ennek a kettős feladatnak a professzionális színvonalú megoldásához új típusú, „digitalizáló és digitalizált anyaggal dolgozó” néprajzos kutatókra van szükség, akiknek a megjelenése elősegítheti a szakma megújulását. Nemcsak a digitalizált anyaggal dolgozó, hanem a közvetlenül a hálózaton dolgozó néprajzos szakemberek is meg fognak jelenni, s ez újabb minőségi és szakmai problémákat hozhat a felszínre.

Az új képességekkel és készségekkel rendelkező szakemberek képzése már régóta fontos téma a néprajzi szakmai diskurzusban, azonban a megfelelő mennyiségű korszerűen képzett szakember munkába állására – különféle okok miatt – még várunk kell.

A digitális kulturális örökség megosztása

Kézenfekvő, hogy digitalizált formában feldolgozott kulturális örökségünket érdemes másokkal is megosztani az Interneten keresztül. Az Internet közvetítő csatornáin megvalósítható a digitalizált anyag felvázolt funkcióinak egyik legfontosabbika, a nemzeti határokon keresztül kifelé és befelé történő értékközvetítés. Az ezzel kapcsolatos problémák is a fogalmak pontatlanságánál és az ebből adódó zavaroknál kez-

dődnek, a digitalizált anyag minőségével kapcsolatos értékítéleteknél folytatódnak, s végül sorra kell vennünk a kulturális örökség valamely szegmentumához tartozó anyagok digitális feldolgozottsági szintjének a megítélésével kapcsolatos problémákat is.³

A kulturális örökség megjelenéséhez az Interneten háromféle módon közelíthetünk:

- 1) a *kulturális örökség felől* (ide tartozik az irodalom, a festészet, a szobrászat, a zene és az építészet);
- 2) *területi megoszlás szerint* (így megkülönböztethetjük a Magyarországon élő szerzők magyar nyelvű, az országban élő kisebbségek magyar vagy vegyes nyelvű, továbbá a határainkon kívül élő magyarok magyar nyelvű anyagait, valamint a külföldi szerzők magyarokról szóló, idegen nyelven írt szövegeinek fordításait); és
- 3) a *digitalizáltság szintje alapján*.

Az utóbbi szempontból további megkülönböztetést tehetünk bizonyos szintek között.

Első szint: teljesen digitalizált anyagok, amelyeknek valamennyi eleme megtalálható digitálisan⁴, jó minőségben, és valamilyen módon kereshető, adatbázisként kezelhető, nyomtatható, Interneten keresztül elérhető és letölthető.

Második szint: a teljes anyag jó minőségben digitalizált, de nem kellőképpen rendszerezett, vagy nem kereshető, esetleg nem kezelhető adatbázisként, vagy csak nehezképpen érhető el az Interneten.

Harmadik szint: az anyag csak részlegesen elérhető, de legalább 60%-a digitalizált, a többi részére pedig legalább utalás történik, és az Interneten keresztül rálátásunk lehet a teljes képre.

Negyedik szint: nincs, vagy csak nyomokban (kb. 10%-ban) áll rendelkezésre digitalizált anyag, az Interneten keresztül csak tudomást szerezhetünk az anyagról, vagy annak csak rövid leírását kaphatjuk meg.

Az *online* elérhető magyar kulturális anyag felmérése folyamatban van: az egy kézen megszámmlálható jó megoldások mellett sajnos többnyire csak szórványos, véletlenszerűen létrehozott és erős forrás-kritikával kezelendő anyagokkal találkozunk. Ez a helyzet azonban viszonylag gyorsan megváltoztatható.

³ Azt, hogy egy tájegység összes népdala archiválva lenne, vagy hogy megtörtént egy költő valamennyi művének digitalizálása, természetesen csak akkor jelenthetjük ki, ha ez a munka offline már teljes mértékben elő volt készítve.

⁴ Például egy költő összes alkotása szövegfájlokban, vagy egy tájegység minden népi tánca videó- és hangformátumban.

A néprajz és az Internet

Az Internet a néprajz számára messze több egyszerű értékközvetítő közegnél. Néprajzi jellegű értékeink megjelenítése az Interneten jelenthet célt és eszközt egyaránt. Olyan eszközt biztosít, ami segítheti a kutatók munkáját is, de főleg arra szolgál, hogy ezeket az értékeket – virtuális kiállítások, multimediális bemutatók segítségével – megjelentesse a nagyközönség és a szakma előtt. Az Internet a néprajz (és az antropológia) számára ugyanakkor igen érdekes kutatási területet is nyújt. Az alábbiakban nagyon röviden megvizsgáljuk az érem mindkét oldalát, csak kulcsszavakkal jelezve a „forró pontokat”, amelyek mögött teljes kutatási irányok és új kihívások rajzolódnak ki.

Az Internet mint eszköz

Ha eszközként tekintünk rá, az Internet a néprajz szempontjából (is) alkalmas

- *az eddigi eredmények közzétételére* (a szakmai publikációk mellett ide tartoznak a virtuális kiállítások és multimediális bemutatók);
- *a kutatás minőségének és hatékonyságának növelésére* (*online* adattárak, múzeumi honlapok, levelezőlisták, *online* csoportmunka, közvetlen információcsere)⁵; továbbá – a megfelelő kritikával –
- *forrásmegosztásra*.

A korábbi eredmények megjelenítése nemcsak közvetett módon (a kiállításokon és bemutatókon keresztül), hanem közvetlenül is fontos szerepet játszik. Ahhoz, hogy a kutatók minél szélesebb köre felhasználhassa az eredményeket, szükség van a *néprajzi szakirodalom* (teljes szövegek, bibliográfiák) digitalizálására – ezt megkönnyíti, hogy sok szöveg esetében már nem kell fizetni jogdíjakat, amelyek általában a digitalizálás legnagyobb költség-tényezői közé tartoznak.

A friss hazai szellemi termékeket vagy legalábbis a kutatási eredményeket és a vizsgálatok összefoglaló értékeléseit – ugyancsak a fenti okok miatt – szintén érdemes *online* megjelentetni valamelyik világhelyen is. Az *online* hozzáférés *felgyorsítja és kibővíti a tudományos párbeszédet*.⁶

⁵ Miért nincs a néprajztudománynak saját hírlevele, mint pl. a könyvtáros szakmának? (Lásd a KIT hírlevélét és online archívumát: <http://www.gmconsulting.hu/inf/kit/index.html>)

⁶ Erről részletesebben lásd Hernád István 1990-ben megjelent leírását a „scholarly skywriting” jelentőségéről: „A tudományos kommunikáció egész folyamata jelenleg olyan forradalmon megy át, melyet csak a könyvnyomtatás föltalálása által kiváltotthoz hasonlíthatunk. Az elektronikus hálózatoknak a tudományos publikáció területén adódó lehetséges szerepe messze túlmegegy azon, hogy elektronikus folyóiratok elektronikus keresést megengedő archívumait szolgáltatassa.”

Az Internet mint cél

Ha célként vizsgáljuk, az Internet néprajzi szempontból (is) lehet ígéretes kutatási terület. Az Internet mint új kommunikációs csatorna működésének és használatának vizsgálatában nagy lehetőségek rejlenek, főleg a folklorisztika számára. A folklorisztikában jól kidolgozott módszerek állnak rendelkezésre a szövegelemzéshez és a szövegek utóéletének longitudinális vizsgálataihoz, továbbá a szövegek környezetének elemzéséhez is. Ezek *kiforrott tudományos részdiszciplínákat* képviselnek, amelyeknek a megjelenése hiánypótló lehet, elmaradásuk viszont értékvesztést jelent az Internetről szóló tudományos párbeszédben. Előttünk áll egy új, izgalmas kutatási cél, olyan környezetben, ahol minden forrásanyag természetesen digitális szöveg-alapú formában, könnyen vizsgálhatóan jön létre. Hol vannak a speciálisan a magyar nyelvre és a magyar betűkészletre kifejlesztett professzionális szöveg- és variáns-elemző szoftverek? Hol vannak az ezeket kihasználni képes kutatók? (Kulcsszavak: írásbeliség és szóbeliség. Kutatási témák lehetnek ezek egyes altémái, például a viccek vagy a társasági információk e-mailen keresztül való terjedése, továbbá a levelezési kultúra, az *online* és *offline* közösségek élete, a „mi és ők” tudat megnyilvánulásai, valamint az önszabályozás, a cenzúra jelenléte és a negatív hálózati jelenségek jogi előírások, illetve a *netiquette* útján történő szabályozása. Forrásgyűjtő területként szinte bármilyen témában nemcsak az *online* elérhető hihetetlen mennyiségű adat felhasználására gondolhatunk, hanem arra is, hogy az Interneten új műfajok, szerkezetek és tartalmak jelennek meg, amelyeknek az eredete és a motívumai is érdekesek lehetnek a folklorisztika számára. Ezek a műfajok nem a semmiből bukkannak elő, hanem már korábban is megvolt elemek módosulásai. Eredetük és eddigi útjuk felvázolása hiánypótló lenne, hiszen az Internet-kutatásokból leginkább a történetiség és az előzmények keresése hiányzik.

Fontos kutatási terület az írásbeliség közelítése a szóbeliséghez az Internet digitális közegében. Az írásbeliség és a szóbeliség között soha nem volt ilyen keskeny a határvonal: a különféle fórumokon, csevegő-szobákban és levelezőlistákon folyó párbeszéd egyszerre hordják magán az írásbeliség és a szóbeliség jegyeit is.

A világháló nemcsak a folklorisztika számára kínál kutatási területet, hiszen az informatikai kultúra megtestesül magában a hardverben, amelynek külön kultusza van, és gyűjtési irányzatai is megfigyelhetők (például egerpad-gyűjtő mozgalom, design-kutatás, régi számítógépek gyűjtése). Már körvonalazódik a következő hullám (vagy már itt is van?): a mobil Internet, és felhasználásának legfontosabb eszköze, a mobiltelefon – a saját tárgyi és kulturális jellemzőivel együtt.

Az információs írástudás

Az információs társadalom szakirodalmában és a közéletben egyaránt számos új írástudás- fogalommal találkozunk: információs írástudás (information literacy), digitális írástudás (digital information literacy), számítógépes írástudás (computer literacy), hálózati írástudás (network literacy). Az „írástudás” mindig viszonylagos, és különböző időszakokban mást és mást jelent. A tudás megléte és hiánya között nem éles

határvonal húzódik, hanem széles átmeneti sáv terpeszkedik. A professzionális tudás a számítógép-kezelési ismeretekeken túl feltételezi az értelmezés, a kiválasztás, a keresés, az adatkezelés, az információ-szervezés és az új elemek hozzáadásával kialakuló értéklánc minden egyes láncszemének meglétét is. A „számítógépes írástudás” kifejezés alatt elsősorban azoknak a készségeknek az együttesét szokás érteni, amelyek a szövegszerkesztő, adatbázis-kezelő, táblázatkezelő és más alkalmazói szoftverek használatához szükségesek, s ezért ebben a kifejezésben az információtechnológiai elemek túlságosan domináns szerephez jutnak. A „digitális írástudás” fogalmához szorosan kapcsolódnak a hálózati kapcsolatok megteremtésére, illetve a multimediális prezentációk és a hipertext létrehozására való készségek. Az „információs írástudás” a technológiai eszközök által közvetített tartalomra is kiterjed.

Az információs írástudásnak (illetve a hiányának) döntő szerepe van a digitális kultúra, a digitális kulturális örökség megteremtésében és elérésében, valamint az Internet hatékony felhasználásában. Az információs írástudás-készség csoportjának körülhatárolása, szintjeinek kitapintása és az ezzel felvérteződő társadalmi rétegek kutatása, továbbá az ehhez tartozó készségek átadásának megkönnyítése elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt fontos kihívást jelent, ami tükröződik a magyar információs társadalom fejlesztésének stratégiájában is.

IRODALOM

- American Library Association. Presidential Committee on Information Literacy. Final Report. 17 April 1995. [gopher://ala1.ala.org/00/alagophiv/50417007.document](http://ala1.ala.org/00/alagophiv/50417007.document) World Wide Web, Netscape. January 16, 1998.
- Amstutz, D. - Whitson, D. (1997): "University Faculty and Information Literacy: Who Teaches the Students?" In: *Research Strategies* 15/1: 18-25
- Bjorner, S.N. (1991): "The Information Literacy Curriculum: A Working Model." In: *IATUL Quarterly* 5/1: 150-160.
- Blake, Virgil P. – Tjoumas, R. (eds.) (1990): Information Literacies for the Twenty, In: *First Century*, G.Hall&Co. Boston
- Bruce, C. (1997): The Seven Faces of Information Literacy. Adelaide: Auslib Press
- Carbo, T. (1997): Mediacy: Knowledge and Skills to navigate the Information Highway UNESCO Info-ethics Proceedings Monte-Carlo, 10-12. March
- Daniel B. (2001): Information and digital literacies: a review of concepts In: *Journal of Documentation*, 57/2:218-259.)
- Doyle, C. (1994): Information Literacy in an Information Society. A Concept for the Information Age. Educational Resources Information Center (ERIC)
- Hancock, V. (1993): Information Literacy for Lifelong Learning. ERIC
- Ianuzzi, P. (1998): *Teaching Information Literacy Skills*. Allyn and Bacon, Boston.
- Kéki B. (1975): *Az írás története*. Gondolat, Budapest.
- L. Kroeber – Clyde K. (1963): Culture, a critical review of concepts and definitions, New York
- Levine, K (1987): *The social context of literacy*. (Repr.) ETO: 930.85:003(42) 003(42):930.85 008:003(42)(091) 374(42):008[32](42)"19" Routledge and Kegan Paul XVI, London - New York.

- Mendrinós, R. (1994): Building Information Literacy Using High Technology: A Guide for Schools and Libraries. Englewood, Co.: Libraries Unlimited
- Stevan, H. (1990): Scholarly Skywriting and the Prepublication Continuum of Scientific In: *Psychological Science* 1
- Sykes, J.A.(1997): Library Centers: Teaching Information Literacy, Skills, and Processes, k-6. In: *Libraries Unlimited and Teacher Ideas Press*
- Szerdahelyi I. (1974): *A mindennapi élet esztétikája*. Budapest
- The pursuit of literacy: Twelve case-studies of award-winning programmes / United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization Megjelenés: Paris: UNESCO, 1999
- Tóth, I. Gy.: (1996): *Mivelhogy magad írást nem tudsz. Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete
- Walter J. Ong (1982): *Orality and literacy : the technologizing of the world*.